

Józef Bazylak

Źródła postaw religijnych

Studia Philosophiae Christianae 17/2, 7-18

1981

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

JÓZEF BAZYŁAK

ŹRÓDŁA POSTAW RELIGIJNYCH

Wprowadzenie. 1. Podstawowe źródło postaw religijnych. 2. Ogólne i szczegółowe potrzeby jednostki. 3. Rola informacji. 4. Kontekst społeczny. Zakończenie.

WPROWADZENIE

Termin „postawa” ma swe źródła w dawnych próbach „unaukowienia” psychologii empirycznej. Od czasów oświecenia, kiedy zaczęto kwestionować świecką naukę o duszy, odczuwano potrzebę znalezienia pewnych stałych struktur pod płynną masą różnych empirycznych zjawisk psychicznych. Najpierw więc strukturę taką łączono z wolą człowieka i nazwano ją po łacinie „aptitudo”, rozumiejąc przez nią stałą dążność do czegoś, jakiś cel i kierunek trudno uchwytnych poszczególnych impulsów, dążeń i zamierzeń. Uчени francuscy z okresu oświecenia nazwali taką charakterystyczną i dającą się określić dążność „attitude” i rozumieli przez ten termin: 1) ułożenie i wygląd człowieka; 2) dysponowanie lub wyposażenie psychiczne człowieka ku czemuś; 3) sposób zachowania się i postępowania.

Termin francuski „attitude” przyjęło oświecenie angielskie. Jednocześnie jednak na terenie języka angielskiego termin ten jakby się usztywnił i zarazem poszerzył. Został tam zastosowany nie tylko przez psychologa woli A. Baina w XIX w., na oznaczenie stanu psychicznej gotowości i zdolności do czegoś, ale także przez filozofa H. Spencera, na oznaczenie pewnej biologiczno-psychicznej struktury człowieka, charakteryzującej się określonym nastawieniem na konkretny kierunek dążenia i działania.

Pod koniec XIX w. te same potrzeby naukowe pojawiły się w naukach o zachowaniach się społecznych. Między innymi

i nasz uczony Florian Znaniecki, posłużył się terminem angielskim „Attitude” oraz polskim „postawa” na oznaczenie pewnej bardziej stałej formy dążeń, nastawień, ukierunkowań w aspekcie socjologicznym¹.

Nowy rozdział w historii tego terminu zapoczątkował niemiecki witalizm i „psychologia postaci” (*Gestaltpsychologie*). Wprawdzie i tutaj zaczynało się od terminów bardzo płynnych jak: Aufgabe — zadanie do wykonania, Einstelluñg — ustosunkowanie się do czegoś, Verhalten, Betragen — zachowanie się, ale prowadzono coraz bardziej do odkrycia w psychice pewnej trwałej struktury, która by była normą i zasadą porządkującą rozmaite działania i odniesienia: Erhaltung, Haltung, Gestalt itp. W każdym razie wraz z tym terminem pojawił się w latach dwudziestych naszego wieku cały nowy dział psychologii empirycznej: psychologia postaw. Z psychologii zaś termin ten promieniował coraz bardziej na socjologię, biologię, antropologię i na religioznawstwo.

W języku polskim termin „postawa” oznacza:

- 1) ułożenie ciała ludzkiego,
- 2) figurę, sylwetkę, kształt i wyraz,
- 3) ustosunkowanie się do czegoś, zajęcie stanowiska wobec czegoś, sposób odniesienia,
- 4) przez pewną metaforę dawniej oznaczał jeszcze: postać, osobowość, rolę². Dziś znaczenie to odsuwamy od „osobowości” ku zachowaniom i sposobom odnoszenia się do konkretnych przedmiotów. Zwykle chodziło o odnoszenie się w oparciu o przekonanie, ale do tego dodajemy także stosunek uczuciowy oraz zewnętrzne zachowanie się względem czegoś.

„Postawa „religijna” pierwotnie oznaczała odnoszenie się człowieka do religii (np. ortodoksyjność, pobożność, wykonywanie praktyk, słuchanie władzy Kościoła itp.). Dziś mamy tu na myśli także pewne właściwości w samym podmiocie religijnym: sama religijność, świadomość religijna, wiara, samopoczucie religijne itp. Słowem, postawa religijna ma nie tylko aspekt przedmiotowy (stosunek do religii), ale i podmiotowy (cechy podmiotu religijnego).

¹ F. Znaniecki: *Nauki o kulturze*, Warszawa 1971, 446 nn. Por. także: W. I. Thomas, F. Znaniecki: *The Polish Peasant in Europe and America*, T. J. Boston 1918, 21 nn.

² Por. *Słownik języka polskiego*, Pod red. W. Doroszewskiego. T. VI. Warszawa 1964, 1132.

Za postawę będziemy uważali względnie trwałą strukturę odnoszenia się podmiotu ludzkiego do czegoś. Struktura ta składa się z trzech głównych komponentów: poznawczo-przekonaniowego, afektywno-dążeńowego i behawioralnego. Jest ona nie tylko wypadkową aktów psychicznych i zachowań się, ale także pewną zasadą regulującą odnoszenie się podmiotu do czegoś. Nie jest ona samym tym przedmiotem, ani tylko czysto aprioryczną dyspozycją, lecz leży niejako na styku świata przedmiotów i świata podmiotowego. Jest to pewien naukowy model służący ujmowaniu procesów przechodzenia między rzeczywistością, a osobowością ludzką.

W świetle nauki katolickiej postawa religijna zdaje się być pewną dyspozycją w jakimś sensie różną od postawy czysto psychologicznej: przede wszystkim posiada w sobie znaczny obszar tajemnicy osobowości religijnej, nieznaną wymiar energii religijnych oraz pole działań wyższych sił nadprzyrodzonych. Poza tym, jak już wspominaliśmy, postawa religijna oznacza nie tylko ustosunkowanie się człowieka „do religii” jako przedmiotu, ale także „postawę religijną”, która posiada pewną podmiotowość specyficznie religijną. Ponieważ jednak nie dysponujemy ogólnie uznanym określeniem postawy religijnej, dlatego w naszych badaniach musimy ograniczyć się do czysto naukowych określeń postawy psychologicznej. Potocznie więc za postawę religijną będziemy uważali odnoszenie się człowieka na linii poznawczej, dążeńowej i behawioralnej, do treści uważanych za religijne. Od elementów tajemnicy religijnej musimy abstrahować. Nie wolno przy tym, bynajmniej, mieszać tej tajemnicy religijnej z owym podświadomym czy nieświadomym elementem postawy, który uważają za naturalny Z. Freud, E. Fromm i A. H. Maslow.

Dotychczas w psychologii religii występowały dwa skrajne stanowiska w sprawie postawy religijnej:

1. Wywodzące się między innymi od W. Jamesa, że postawa religijna ma wszystkie cechy zwykłej postawy naturalnej, podpadającej pod naukowe badania, jest naturalną postawą psychologiczną, tyle że dotyczy bardziej ważnego przedmiotu.

2. Wysuwane nieraz przez psychologów katolickich, odwołujące się do M. Schallera, że postawa religijna jest w swej istocie nadprzyrodzona, (jak np. wiara nadprzyrodzona), nie podpada całkowicie pod zwykłe badania naukowe, czyli że nie istnieje właściwa, naukowa psychologia postaw religijnych, chyba że metafizyczna lub teologiczna.

Dziś psychologia religii stara się unikać obu skrajności. Postawy religijne nie są dziełem zwykłych postaw psychologicznych np. chrześcijańska wiara w Boga nie może być traktowana na równi z wiarą naturalną, ale też postawy religijne nie są czymś całkowicie nadprzyrodzonym czyli pozapsychologicznym. Próby znalezienia „złotego środka” podjął się ośrodek psychologiczny Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Jedno z możliwych rozwiązań proponuje przedstawiciel tego ośrodka W. Prężyna³. Według tego badacza, postawa religijna w swym elemencie podmiotowym jest w zasadzie zwykłą postawą psychiczną, bo człowiek ma tylko jedną psychikę, ale postawa ta różnicuje się ze względu na swój przedmiot. Ta sama psychika w odniesieniu się np. do chleba wytwarza postawę naturalną, zaś w odniesieniu do chleba jako symbolu eucharystycznego — wytwarza postawę religijną. Rozwiązanie to może być przyjęte, jakkolwiek odróżnienie postawy religijnej od innych nie jest tu wyczerpujące i zbyt suguje rozumienie postawy religijnej jako ustosunkowanie się do idei czy abstrakcji.

Można szukać także odróżnień bardziej wewnętrznych i formalnych. Najtrudniej, oczywiście, ustalić kryterium odróżnienia, co jest postawą religijną, a co jakąś inną. Ogólnie mówiąc, zdają się narzucać dziś trzy takie kryteria:

a. Kryterium treści — ta postawa jest religijna, która ma religijną treść odniesienia: Boga, duszę, życie wieczne, objawienie, „tamten świat” itp.

b. Kryterium świadomości — ta postawa jest religijna, którą świadomość człowieka, a raczej grupy społecznej, określa świadomie jako religijną, np. jakaś czynność jest uważana za praktykę religijną, jakiś dramat za misterium liturgiczne, jakieś postępowanie za ewangelijne itp.

c. Kryterium znaków i symboli — o tym, co brać jako religijne a co nie religijne, decydują znaki miarodajne dla danego kręgu kulturowego i społecznego. Wśród tych znaków największą rolę odgrywają znaki językowe. Postawa religijna jest uznawana za taką dzięki znakom języka, które mają charakter religijny i określają granicę między postawą religijną a pozareligijną (np. mity, ryty, terminy, sakramenty, sztuka sakralna, zwykle określenia czy nazwy itp.).

³ W. Prężyna: *Intensywność postawy religijnej a osobowość*, Lublin 1973, 31—57.

1. PODSTAWOWE ŹRÓDŁA POSTAW RELIGIJNYCH

W problematyce badawczej postaw wysuwa się na czoło, jako jedno z istotniejszych, zagadnienie ich podstawowego źródła. Jest to problem ważny nie tylko dla samej psychologii, ale także dla wszystkich nauk o człowieku oraz dla praktyk mających na celu kierowanie procesami wychowania, kultury, polityki itp.

G. W. Allport już w roku 1935 wyróżnił 4 podstawowe warunki formowania się postaw: integrację, dyferencjację, „traumę” i „adopcję”. Integracja miała polegać na zbieraniu nieskończenie licznych i różnych odpowiedzi, reakcji i doświadczeń w pewną zorganizowaną całość. Dyferencjacja, to wyodrębnianie się postawy specyficznej, czy wręcz nowej z postaw ogólnych. „Trauma” — gwałtowne wzruszenie, wstrząs, rana, to pojedyncze, intensywne przeżycie, które odpowiednio ustawia psychikę wokół siebie. „Adopcja” wreszcie ma oznaczać przejmowanie postaw drogą przekazu, tradycji i naśladowania innych⁴. Do G. W. Allporta nawiązywano często w literaturze psychologicznej. R. W. Tylor twierdził, że postawy powstają dzięki:

1. Przyswajaniu ich z otoczenia.
2. Oddziaływaniu emocjonalnemu na określone doświadczenia jednostki.
3. Różnym „wstrząsom”.
4. Specjalnym procesom intelektualnym⁵.

W sposób oryginalny stawia tę kwestię T. Mądrzycki, który kształtowanie się postaw sprowadza do powstawania i kształtowania się po kolei wszystkich trzech komponentów postawy: uczuciowego, behawioralnego i intelektualnego⁶. Ujęcie to budzi jednak wątpliwości, czy można tak postawę rozkładać na osobne elementy, czy może istnieć u dziecka postawa wyłącznie behawioralna lub uczuciowa, czy to jest już postawa, czy nie dopiero przygotowywanie gruntu pod postawę, która musi się składać ze wszystkich trzech elementów?

⁴ G. W. Allport: *Attitudes*, W: *A Handbook of Social Psychology*, Worcester 1935, 810 nn; por. też: H. Hyman: *Political Socialization. A Study in the Psychology of Political Behavior*, Glencoc 1959; E. P. Hollander, R. G. Hunt: *Current Perspectives in Social Psychology*, New York 1971.

⁵ R. W. Tylor: *Basic Principles of Curriculum and Instruction*, Chicago 1947, 43.

⁶ T. Mądrzycki: *Psychologiczne prawidłowości kształtowania się postaw*, Warszawa 1970, 49.

Zasadnicze źródła postawy zostały trafnie wyodrębnione i wyczerpująco rozpracowane przez W. Prężynę: 1) potrzeby ogólne i jednostkowe, 2) dziedzina informacji o przedmiotach, 3) środowisko życia społecznego⁷.

2. OGÓLNE I SZCZEGÓŁOWE POTRZEBY JEDNOSTKI

Potrzeby są czymś oczywistym i stanowią istotne ukierunkowanie życia ludzkiego, mimo to ciągle jeszcze są naukowo niedostatecznie opracowane. K. Obuchowski określa potrzebę jako „właściwość osobnika X polegającą na tym, że osobnik X bez przedmiotu nie może normalnie funkcjonować, to jest uzyskać optymalnej sprawności w zachowaniu siebie i gatunku oraz w zapewnieniu własnego rozwoju”⁸. Ilość rodzajów potrzeb jest bardzo duża, choć doskonały znawca tego problemu, A. H. Maslow sprowadza je tylko do siedmiu: potrzeby fizjologiczne, bezpieczeństwa, przynależności społecznej i miłości, szacunku, samourzeczywistniania, wiedzy i rozumienia, a wreszcie estetyczne⁹.

Na bazie potrzeb kształtują się postawy psychiczne, które są narzędziem i sposobem zaspokajania tych potrzeb świadomie lub instynktownie. Jeżeli dany przedmiot jest odbierany jako mogący zaspokoić odczuwaną potrzebę, to rodzi się postawa wobec tego przedmiotu odpowiednio dodatnia. Jeśli natomiast nie zaspokaja on tej potrzeby lub stoi na drodze do jej zaspokojenia jako przeszkoda, to budzi się postawa odpowiednio negatywna, w której dochodzi do głosu lęk, odpychanie, nienawiść, gniew, odsunięcie się od tego przedmiotu lub próba zniweczenia go. W ten sposób postawy są następstwem realizacji potrzeb ludzkich ogólnych, choć teorie o rodzeniu się postaw bezpośrednio z potrzeb zdają się być ciągle zbyt uproszczeniem na zasadzie *deus ex machina*.

Kiedy mówimy o zaspokajaniu potrzeb, to mamy na myśli nie tylko potrzeby ogólne, wspólne wielu jednostkom, jak głód, ruch, zachowania życia itp., ale także potrzeby indywidualne i charakterystyczne dla danego osobnika, w konkretnych miejscach i czasie. Na te drugie potrzeby składają

⁷ W. Prężyna: *Zasadnicze źródła postaw*, „Roczniki Filozoficzne”, 21(1973) z. 4, 121—130.

⁸ K. Obuchowski: *Psychologia dążeń ludzkich*, Warszawa 1966, 86.

⁹ D. Sleszczyński, A. Wiśniewski: *Zagadnienie motywacji w ujęciu H. Masłowa*, „*Studia Philosophiae Christianae*”, 12(1976) z. 1, 229—240.

się nie tylko szczególne cechy danych przedmiotów, np. jakość pokarmu, ale przede wszystkim indywidualne cechy osobowościowe danego człowieka: predyspozycje, preferencje, predylekcje itp. Tak to rodzą się nieskończone szeregi postaw szczegółowych, właściwych tylko danej jednostce, dające się zrozumieć tylko w konkretnej sytuacji i kontekście¹⁰. Każda postawa kształtuje się zresztą gdzieś na styku potrzeb ogólnych z indywidualnymi. Tym samym potrzeba ma coś z tworzywa dla postawy i coś z celu, coś z ogółu i coś ze szczególności. W tym sensie ryzykowne jest nieco stanowisko G. W. Allporta, który uważa, że postawy jednostkowe są jakby z natury, wrodzone¹¹. Ale też zbyt są oderwane od rzeczywistości, modne skądinąd, poglądy, że postawy jednostkowe są niemal dowolnie kształtowane przez indywidualne cechy osobowościowe, najczęściej na bazie elementu poznawczo-przekonaniowego¹². Postawy zdają się bowiem tworzyć dialektyczny związek konieczności naturalnej ze spontanicznością psychiczną.

Wśród różnych potrzeb ludzkich wskazuje się na istnienie „potrzeby religijnej”. Zwraca się przy tym uwagę na szczególne cechy odczuwania tej ogólnej potrzeby w zależności od indywidualnych cech osoby. Ponadto nasuwa się tu wiele innych pytań specjalnych: czy potrzeba religijna jest wszystkim właściwa, naturalna, bezpośrednia? Może tylko elitarna, sztuczna, pośrednia? Czy jest to potrzeba w gruncie rzeczy jedna, jak potrzeba zachowania życia, lub może rozbija się na wiele różnych potrzeb częściowych? Czy wiąże się ona ze zwykłymi cechami osobowościowymi lub może wymaga dla siebie cech szczególnych, odrębnych, niezwykłych? W dotychczasowych badaniach psychologii religii znajduje się próby odpowiedzi tylko na niektóre kwestie. G. W. Allport, który reprezentuje nurt jamesowski, potrzebę religii traktuje raczej jako naturalną, obok takich potrzeb jak bezpieczeństwa i wiąże ją bliżej tylko z sytuacjami granicznymi życia ludzkiego (np. lęk wobec śmierci) oraz z wrodzonymi poszukiwaniami ładu, porząd-

¹⁰ A. Anastasi: *Differential Psychology Individual and Group Differences in Behavior*, New York 1958; O. H. Mowrer: *Learning Theory and Behavior*, New York 1960; M. Jahoda, N. Warren: *Attitudes. Selected Readings*, New York 1966, 65 nn.; T. Mądrzycki: *Psychologiczne prawidłowości kształtowania się postaw*, Warszawa 1970, 143 i nn.; K. Pospieszyl: *Psychologiczna analiza wadliwych postaw społecznych młodzieży*, Warszawa 1973, 23—57.

¹¹ G. W. Allport: *The nature of Prejudice*, Palo Alto 1966.

¹² Ch. Bird: *Social Psychology*, New York 1940, 180 nn.

ku i celu życia¹³. Nurt psychoanalityczny zdaje się traktować „potrzebę religijną” raczej jako pewnego rodzaju irracjonalną namiastkę potrzeby obrony najgłębszych pokładów ludzkiego „Ego” czy „Super-Ego”¹⁴. Egzystencjalizm katolicki widzi potrzebę religijną jako jedną, wszystkim wspólną, obecną w każdej sytuacji, a rodzącą się z sytuacji podstawowej alienacji człowieka, z rozdarcia między istotą a istnieniem. Poza tym G. W. Allport, G. Milanese, H. Carrier, J. Rembowski, M. Ro-keach, T. Mądrzycki, R. Pomianowski ukazują całe łańcuchy związków między poszczególnymi odmianami potrzeb religijnych a różnymi cechami osobowości: intelektu, inteligencji, dążenia do wiedzy, emocji, wieku, płci, dojrzałości osobowościowej, zdolności twórczych itp. Ale mimo wszystko wyczerpujących rozwiązań sygnalizowanych tu kwestii nie mamy. Musimy więc zdać się na potoczne rozumienie potrzeby religijnej na podobieństwo innych potrzeb ogólnych i indywidualnych i zmuszeni jesteśmy abstrahować od ewentualnych głębszych źródeł postawy religijnej niż te potrzeby.

3. ROLA INFORMACJI

Innym zasadniczym źródłem postaw jest system informacji. Nie brak psychologów, którzy utrzymują, że informacja jest głównym, a może nawet jedynym, źródłem nowych postaw, przy czym niektórzy „informację” rozumieją w wąskim znaczeniu — jako podanie wiadomości. Jest to stanowisko zbyt skrajne. Jeśli informacji przypisywać bardzo wielką rolę, to najwyżej rozumianej szeroko, jako system komunikacji między podmiotem a rzeczywistością, łącznie z doświadczeniem.

Konkretne badania najłatwiej jest prowadzić nad rolą informacji w wąskim znaczeniu. W rezultacie informacje postawotwórcze mogą być, jak się przyjmuje, następujące: podanie wiadomości, pouczenie od innych, interpretacja, wyjaśnienie naukowe, zrozumienie, kontakt z autorytetem, doświadczenie osobiste, swojej grupy itd. Za typowego przedstawiciela teorii o powstawaniu postaw przez informację można uważać D. T. Campbella. Wyróżnił on sześć rodzajów takich informacji:

¹³ G. W. Allport: *Values and Our Youth*, W: *The Young Adult*. Glencoe 1969, 11—15.

¹⁴ M. Argyle: *Seven Psychological. Netta of Religion*, "Theology" 69(1964), 1—7.

1. Metoda prób i pomyłek.
2. Percepcja świata ogólna.
3. Przyjęcie odpowiedzi od innych.
4. Percepcja badań prowadzonych przez inne osoby.
5. Werbalne pouczenia i instrukcje odnoszące się do postępowania.
6. Słowne pouczenia o charakterystycznych cechach przedmiotów.

Autor utrzymywał, że postawy nabyte za pośrednictwem tych informacji wykazują większą trwałość i nasilenie. Takie stanowisko jest też wyrazem wiary w czołową rolę elementu poznawczego w postawie¹⁵. Naszym zdaniem, kryje się w tym pewnego rodzaju sokratyzm, według którego determinantą wszelkich działań ludzkich i zachowań się jest wiedza.

Jeżeli chodzi o rolę informacji w powstawaniu postaw religijnych, to znowu stanowiska są skrajne. Jedni, idąc za F. Schleiermacherem, zwłaszcza uczeni protestanczy, utrzymują, że rola ta jest niemal żadna. Drudzy, związani bardziej z nurtem kartezjanizmu, a także i niektórymi wersjami tomizmu, przyjmują, że informacja religijna jest głównym źródłem postawy religijnej i stąd kładzie się olbrzymi nacisk na wykształcenie religijne dziecka, na kerygmę kościelną, na katechezę, na czytanie ksiązek teologicznych itp. Na bazie tego drugiego ujęcia prowadzi się wiele szczegółowych badań nad powstawaniem postaw u najmłodszych i nad kształtowaniem postaw przez informację u dorosłych. Wielu chciałoby nawet celowo kierować powstawaniem postaw religijnych przez informację. Podobnie psychologowie marksistowscy zdają się przykładać istotną wagę do informacji „naukowej” w likwidowaniu postaw religijnych. Ale obie skrajne teorie są niesłuszne.

Pewną pochodną wyżej przedstawionych skrajnych stanowisk są liczne próby wykazania, że element poznawczy w postawie religijnej rozwija się stosunkowo późno, a na samym początku, u dziecka, rozwija się jedynie emocjonalny element postawy religijnej. E. Hurlock¹⁶, T. Mądrzycki¹⁷. Ale tutaj powracamy znowu do sporu o pojęcie postawy. Jest bowiem problemem, czy możemy nazywać postawę ustosunkowania się

¹⁵ D. T. Campbell: *Social Attitudes and other Acquired Behavioral Dispositions*, W: *Psychology*, Vol. VI. New York 1963, 107—111.

¹⁶ E. Hurlock: *Rozwój dziecka*, Warszawa 1960, 565—574.

¹⁷ T. Mądrzycki: *Psychologiczne prawidłowości kształtowania się postaw*, Warszawa 1970, 38.

bez elementu poznawczego oraz czy, rzeczywiście, dziecko nie ma żadnych, choćby wstępnych, informacji poznawczych w kształtowaniu życia religijnego?

W ostatecznym rozrachunku, choć czynnikowi informacji przypisujemy wielką rolę w tworzeniu postaw religijnych, to jednak nie możemy go absolutyzować ani oddzielać od innych czynników, zwłaszcza od pewnych podstawowych emocji egzystencjalnych człowieka i od tajemniczych czynników, które wpływają na stan religijnego poznania inną drogą niż prosta informacja i wiedza.

4. KONTEKST SPOŁECZNY

Pod wpływem różnych teorii socjologicznych, a zwłaszcza myśli marksistowskiej, podkreśla się coraz mocniej znaczenie źródła społecznego postaw. Marksizm mówi o decydującym wpływie postawotwórczym całego społeczeństwa, całej klasy społecznej. Ale tak rozumiany wpływ jest zbyt ogólnikowy i „metafizyczny”, żeby go można było badać w psychologii. Łatwiej ująć jest w badaniach wpływ na powstawanie postaw ze strony grup konkretnych i małych: rodziców, rodziny, grupy rówieśniczej, środowiska miejscowości, szkoły, zakładu pracy itp. Szczególnie podkreśla się wpływowość grup rówieśniczych i grup odniesienia. Tutaj, jeszcze więcej niż gdzie indziej, wpływ na formowanie się postaw idzie nie tylko drogą uchwytnych potrzeb lub poprzez informacje, ale jakby wyłaniał się z samej egzystencji społecznej. Istnieje jakaś specjalna potrzeba społeczna i siły społeczne. Społeczność zdaje się być niejako matrycą dla psychiki jednostki. Te drogi kształtowania postaw przez społeczność są bardzo różnorodne, subtelne, wszechstronne, uświadomione i nie uświadomione. Tak rozumiany wpływ na kształtowanie się postaw przedstawiają między innymi: J. Chałasiński¹⁸, A. Malewski¹⁹, C. T. Morgan²⁰, S. Mika²¹ oraz wielu innych.

Rozpatrując kontekst społeczny trzeba jeszcze zwrócić uwagę na duże znaczenie czynnika dziejowego, wspólny los, wydarzenia historii, konkretne oblicze kulturowe, techniczne,

¹⁸ J. Chałasiński: *Społeczeństwo i wychowanie*, Warszawa 1958.

¹⁹ A. Malewski: *Rozdźwięk między uznanymi przekonaniem i jego konsekwencje*, „*Studia Socjologiczne*” 1(1961), 63—91.

²⁰ C. T. Morgan, R. A. King: *Introduction to Psychology*, New York 1961

²¹ S. Mika: *Wstęp do psychologii społecznej*, Warszawa 1972, 40 nn.

geograficzne: tutaj też należy wspólne doświadczenie historyczne. Wszystkie te czynniki również powodują pewne sobie właściwe postawy u ludzi czy odmiany postaw²². Inne między innymi mogą się pojawiać np. postawy u Polaka niż u Hindusa, inne u uczestnika światowej wojny niż u człowieka, który nie zaznał okropności wojny.

Zależności od społeczności i kontekstu historyczno-kulturowego można ująć bardziej konkretnie. A więc takimi „formatorami” postaw dla dzieci i młodzieży są rodzice, starsze rodzeństwo, krewni, przyjaciele, nauczyciele, inne autorytety itd. Bardzo dużo mają do powiedzenia koledzy z grup odniesienia. W grupie tej jednostka znajduje swój klimat, swoje dopełnienie, oparcie, pomoc, wspólnotę, poczucie bezpieczeństwa. Jednostce najczęściej niezwykle zależy na przynależności do tej grupy, przynajmniej w sferze marzeń, stąd taka siła jej oddziaływania. Oczywiście odnosi się to do postaw pozytywnych i negatywnych.

O szczególnych „formatorach” postaw można mówić nawet u ludzi dorosłych. Dorośli nie przestali zdobywać pewnych nowych postaw. I na nich jeszcze wywierają wpływ profesoria, uczeni, pisarze, koledzy, przyjaciele, bohaterowie faktyczni i fikcyjne postacie literackie, ludzie sławni. Wszystkie osoby znaczące dostarczają ciągle wzorów postępowania jednostce i mogą pozostawiać trwale ślady w jej psychice, ale często niektóre osoby czynią to w stosunku do pewnych przedmiotów w sposób szczególny. Oddziałują one nie tylko na sferę intelektualną, ale także emocjonalną i działaniową. Koncepcję taką reprezentują — E. B. Hurlock, M. Maruszewski, K. Obuchowski, A. Kłosowska.

W psychologii religii po okresie wiary w decydujący wpływ nauki i doktryny na postawy religijne przyszedł okres na docenianie siły środowiska społeczno-religijnego²³. Dla dzieci i młodzieży ważna jest nie tylko informacja religijna, ale także kształt całej grupy religijnej. Jeśli w rodzinie dzieje się źle pod względem religijności, np. dochodzi do rozwodu rodziców, to negatywne skutki u dzieci występują niemal mechanicznie, choćby jeszcze małe dziecko niewiele rozumiało. Podobnie wielki wpływ mają silne postawy religijne rodziców: ich przekonania, poziom moralny, praktyki religijne.

²² A. Świąćicki: *Spoleczne uwarunkowania polskiej religijności*, „Więź”, 5—6 (1977), 3—20.

²³ P. Ranwez: *La formation religieuse et la famille*, „Lumen Vitae”, 5(1950), 395—401.

Z tej pierwotnej sytuacji społecznej wyłania się, jakby ze źródła, całość postaw religijnych dziecka i młodego człowieka. Nawet u dorosłych wpływa bardzo na ich postawę religijną to, jaką rolę odgrywa religia w ich najbliższym otoczeniu, w ich rodzinie, w ich miejscowości, miejscu pracy itd. Dużo znaczą spotkane osobistości religijne: wybitni duchowni, wierzący naukowcy, ludzie posiadający dar wiązania życia bieżącego z religią. Dużo znaczą też kształtująca się w danym środowisku wspólnota Kościoła: jego wartości, losy, historia, idee. Nieraz miejsce grup odniesienia zdają się zajmować nieformalne grupy religijne, które tworzą bardzo silne konteksty życia religijnego²⁴.

Oczywiście, dla badaczy katolickich wpływ społeczny nie jest determinujący w sposób absolutny, zawsze bowiem istnieje margines nieoznaczoności i autonomii jednostki. Niemniej teza o wpływie społecznym na powstawanie postaw religijnych zdaje się być słuszna.

ZAKOŃCZENIE

Kończąc rozważania na temat historii terminu „postawa”, jej określenia oraz źródeł postaw religijnych należy stwierdzić, że postawy te są właściwościami nabytymi. Na ich kształtowanie się mają duży wpływ ogólne i szczegółowe potrzeby jednostki, rola informacji, kontekst społeczny. Takie stanowisko przyjmuje większość psychologów. Elementem decydującym w ich genezie jest szeroko rozumiane osobnicze doświadczenie jednostki, którego ilość i jakość stanowi najważniejsze źródło rozwoju postaw.

QUELLEN DER RELIGIÖSEN HALTUNGEN

Zusammenfassung

In der Diskussion über die Geschichte des Begriffes "Haltung", seiner Bezeichnung und über die Quellen der religiösen Haltung muss festgestellt werden, dass diese Eigenschaft angelernt wird. Auf ihre Entstehung haben einen grossen Einfluss allgemeine und in Detail gehende Bedürfnisse der Person, die Werbung sowie die soziale Umgebung. Solche Meinung vertreten die meisten Psychologen. Der entscheidende Grund zur Entstehung dieser Meinung liegt in der breit verstandenen Erfahrung der Person, deren Auantität und Qualität die wichtigste Quelle in der Entwicklung der Person darstellt.

²⁴ H. Carrier: *Psycho-sociologie de l'appartenance religieuse*, Roma 1966, 130.